

Kari Alhonen

Muuttoliikkeet ja niiden konfliktivaikutus Suomen kulttuurissa

Suomessa voi vuonna 2010 olla jo yli 300 000 ulkomaalaista tai heidän jälkeläistään. Nyt heitä on noin 55 000, joista 19 000 on ulkomaisten kansalaisia.

Maaailman 15 miljoonasta pakolaisesta vain 1800 on tullut Suomeen ns. kiintiöpakolaisina. Tänä vuonna heitä otetaan 500 henkeä lisää. Turvapaikkaa pyytävät spontaanipakolaiset ovat vielä oma lukunsa näiden lisäksi. Erityisesti Neuvostoliiton tuleva kehitys saattaa lisätä heidän lukumääränsä moninkertaiseksi nykyiseen verrattuna. Suomeen tulevien siirtolaisten määrä lisääntyy lähinnä Itä-Euroopan muutosten ja Länsi-Euroopan integraation vuoksi lähivuosina.

Kulttuurikonflikti

Kulttuurikonflikti Suomeen muuttavien ulkomaalaisten ja suomalaisten välillä on sitä todennäköisempi mitä erilaisemmasta kulttuurista muuttajat ovat lähtöisin. Konflikti voi ilmetä diskriminointina, pakosopeuttamisena tai eristämisenä muusta yhteiskunnasta. Voidaan puhua myös kulttuurishokista, vieraan kulttuurin, kielten, tapojen ja uskonnollisten arvojen suoraan tyrmävästä vaikutuksesta.

YL Kari Alhonen suunnittelee parhaillaan vaitöskirjaa samasta aiheesta.

Kulttuurien erilaisuuden ei kuitenkaan tarvitse olla konfliktia luova tekijä. Pluralistinen yhteiskunta voi ottaa muuttajat vastaan myös antamalla heidän kulttuurinsa elää rinnan tulomaan kulttuurin kanssa. Kulttuurit voivat myös saada vaikutteita toisistaan tämän rinnakkainolon aikana ja sulautua toisiinsa. Kulttuurikonfliktissa on kyse arvoista. Konflikti on erityisen kiivas, jos siihen liittyy uskonnoista lähtöisin olevaa pyhää oikeassaolemisen käsitystä.

Arvokonflikti voi koskea kysymystä siitä, mikä on arvokasta tai se voi olla kiistaa jonkin arvokkaaksi koetun jakamisesta, esim. materiaalisista arvoista tai vaikutusvallasta (Wiberg 1983). Konfliktit voivat olla subjektiivisesti määriteltäviä tavoitekonflikteja tai yhteiskunnan rakenteisiin liittyviä etukonflikteja. Etukonflikteissa on kyse järjestelmän sisään rakennetusta kilpailusta, yhteiskunnan ylläpitämästä eriarvoisuudesta tms. Nämä voidaan ratkaista muuntamalla ne tiedostetuiksi tavoitekonflikteiksi. Konflikteja voidaan myös polarisoida esim. määrittelemällä pääristiriita ja keskittymällä siihen (Wiberg 1983, 224–228).

Nykyajan teollisia yhteiskuntia voidaan tarkastella yhdentymis- tai konfliktinäkökulmista. Ensiksi mainitun mukaan yhteiskunnan päätehtävä on perusaatteittensa ja kulttuurimuotonsa säilyttäminen. Esim. muuttajien uskonnot ja arvot voidaan ko-

kea häiriöksi, joka uhkaa perusarvoja ja koko yhteiskunnan tasapainoa.

Toisen näkökannan mukaan yhteiskunnat ovat konfliktijärjestelmiä, joissa sosiaalinen muutos on normaalitila. Konflikteja voidaan säännellä tiettyjen pelisääntöjen mukaan niin, että ne eivät pääse purkautumaan rajuina koko järjestelmän tuhoavina luokkasotina tms. Kun konflikteja on paljon, samat ihmiset eivät aina ole toisiaan vastaan vaan joskus samalla ja joskus eri puolella. (Wiberg 1983, Dahrendorf 1959, Coser 1956)

Euroopan yhdentyminen ja Suomi

Suomella on ollut vakaa pyrkimys kansainväliseen kaupankäyntiin ja kaupan esteiden poistamiseen ainakin vuodesta 1950.

Euroopan yhteisö syntyi kuuden maan yhteenliittymästä Euroopan hiili- ja teräsyhteisön, EEC:n ja Euratomin voimien yhdistyessä. Nyt se on kasvanut 12 maata käsittäväksi liittoumaksi, jonka poliittisena päämääränä on eräänlainen Euroopan yhdysvallat. Eftan nykyinen jäsenmäärä on enää 6.

Entistä läheisemmän eurooppalaisen yhteistyön toteuttamiseksi EY ja Eftamaat antoivat ns. Luxemburgin julistuksen vuonna 1984. Tavoitteeksi asetettiin eurooppalaisen talousalueen EES:n (European Economic Space) muodostaminen. Vuonna 1985 EY julkaisi ns. Valkoisen kirjan eli ohjelman sisämarkkinoiden toteuttamiseksi 1992 mennessä. Sen toteutuminen merkitsee tavaroiden, työvoiman ja pääomien vapaata liikkumista. Poliittisen tason yhteistyön kehittämiseksi julkaistiin vuonna 1987 Yhtenäisyysasiakirja.

Noin kolmannes Suomen bruttokansantuotteesta perustuu ulkomaankauppaan. Käytännössä Suomen vilkas ulkomaankauppa merkitsee taloudellisen riippuvuuden lisääntymistä. Suomen kuluttamasta energiasta tuotetaan ulkomailta 70

prosenttia. Riippuvuuden vuoksi Suomen on "kehitettävä" yhteiskuntaansa juuri samojen ehtojen vallitessa kuin muidenkin kehittyneiden länsimaiden eli nojautumalla korkeatasoiseen teknologiaan, tuottavuuden jatkuvaan kasvuun ja lisääntyvään kulutukseen.

Vaihtoehtona voisi periaatteessa olla omavaraistalous, omanlaisen teknologian ja itsenäisten ratkaisujen kehittäminen. Maailmankaupan rakenteen vuoksi Suomi ja muut pitkälle teollistuneet valtiot ovat ainakin ekokatastrofiin asti hyvässä asemassa verrattuna riippuvuutensa vuoksi köyhinä pysyviin kehitysmaihin.

Odotettavissa oleva ihmisten, tavaroiden ja pääomien suurempi liikkuvuus on johtanut mm. uuden lainsäädännön valmisteluun ulkomaalaisten aseman parantamiseksi ja omistusoikeuksien lisäämiseksi (Suomi ja Euroopan talousalue, 1990). Suomella on luonnollisesti jossain määrin muusta Euroopasta poikkeava kulttuuri, mikä johtuu mm. historian erityispiirteistä, tietyistä avaintapahtumista, jotka joka maassa ovat erilaiset. Kuitenkin muiden maiden kokemukset siirtotyöläisistä yms. voivat olla viitteellisesti arvokkaita ennakoitaessa mitä Suomessa tulee tapahtumaan siirtolaisten ja pakolaisten määrän noustessa huomattavaksi.

Keski- ja Etelä-Euroopan maissa on mm. noin 6–7 miljoonaa muslimia seurausena siirtotyöläisten määrän kasvusta. Muiden mukana heistä osa saattaa olla kiinnostunut muutosta Suomeen. Tosin Suomi ei ehkä ole yhtä houkutteleva maa muuttajien kannalta kuin esim. Ruotsi, jossa etniset vähemmistöt jo nyt ovat suurempia.

Myös entiset sosialistiset maat ovat lähentyneet Euroopan Yhteisöä. Tällä seikalla voi olla tulevaisuudessa merkitystä koko maanosan entistä suurempaan yhtenäisyyteen ja kulttuurien sekoittumiseen tai rinnakkainolona.

Teollisissa yhteiskunnissa työnjako on eriytyvä ja alati muuttuva. Se edellyttää sosiaalista liikkuvuutta, tietynasteista tasa-arvoisuutta ja jatkuvaa koulutusta. Näin ei ollut maatalousyhteiskunnissa. Niissä yhdenmukaisuuden paineet olivat enemmän paikallisia kuin kansallisia. Teollisessa yhteiskunnassa vaadittavan yhdenmukaisuuden vuoksi valtio ja kulttuuri yhdistyvät siten, että niiden rajat käyvät yhä enemmän päällekkäisiksi. Näin on teollisen yhteiskunnan aika ollut myös kansallisvaltioiden ja nationalismien aikaa. Kielellisille ja etnisille vähemmistöille tämä on merkinnyt sortoa ja hävitystä (Allardt 1988, 20–21).

Uudenaikaisessa kansainvälistyvässä informaatioteknologisessa yhteiskunnassa paineita vastaavasti alkaa olla kansainvälisen tason yhtenäiskulttuurin puolesta. Informaatioteknologinen yhteiskuntamuoto toisaalta myös lisää kulttuurista pluralismia. Tämä on ollut nähtävissä myös Euroopan yhdentymiskehityksessä (Allardt 1988, 21–32).

Muutokset idässä

Stalinin luoma idän suuri imperiumi on hajonnut pienten sosialististen maiden muututtua monipuoluejärjestelmäisiksi. Muutot entisistä sosialistisista maista länteen ovat nyt helpommat käytännössä toteuttaa. Jäljellä imperiumista on vielä tsaarivallan luomus, joka sekin natisee liitoksissaan.

Sosialististen neuvostotasavaltojen liitossa on yhteensä 15 neuvostotasavaltaa, joilla maan perustuslain mukaan on eroamisoikeus liittovaltiosta. Neuvostojen maan perustaja Lenin piti eroamisoikeutta välttämättömänä saadakseen vähemmistökansojen tuen sosialismille (Lenin; Itsemääräämisestä 1959, 311–352). Alunperin hän kuitenkin esitti vaatimuksen kansojen itsemääräämisoikeudesta saadakseen tsaarin Venäjän hajalle.

Lokakuun vallankumouksen jälkeen Neuvosto-Venäjistä eronneet alueet palautettiin nopeasti takaisin muutamaa poikkeusta lukuunottamatta. Näiden vuoro tuli 1940-luvun alussa. Vain Suomi jäi vielä tuolloinkin itsenäiseksi. Eroamisoikeuden mitätöimiseksi käytännössä neuvostojohto on vuosikymmenien ajan järjestellyt väestön pakkosiirtoja ja kannustanut vapaaehtoista muuttotoimintaa saadakseen vähemmistökansojen asuinalueet venäläistymään. Separatismien ehkäisemiseen on tähdännyt myös venäjän kielen suosiminen, perinteisten uskontojen ja kulttuurien hävittäminen marxilais-leniniläisen kulttuurin tieltä ja valtakunnan talouden järjestely ns. sosialistisen työnjaon periaatteen pohjalta siten, että mikään alue ei olisi omavarainen eikä muista riippumaton.

Vastoin kaikkia odotuksia Neuvostoliiton kansat eivät olekaan unohtaneet alkuperäänsä, eivätkä ole myöskään uskonet kertomuksia vapaaehtoisesta liittymisestäään Neuvostoliittoon. Nyt Baltian maat ovat jo julistautuneet itsenäisiksi. Armenia, Gruusia, Moldavia, Azerbaidzhan, Ukraina ja Keski-Aasian tasavallat odottelevat vuoroaan ja katsovat miten Baltian maiden käy. Kremlin sisäinen valtataistelu ja kansan tyytymättömyys demokratian yhä jatkuvaan näennäisyyteen ja talousuudistuksen heikkoihin tuloksiin voivat vielä muuttaa tilanteen entistä pahemmaksi. Jos näin käy, pakolaisten määrät Suomen rajoilla voivat nousta todella suuriksi.

Jo nyt monet vähemmistökansoihin kuuluvat pitävät parempana pyrkiä länteen kuin jäädä epävarman tulevaisuuden ja sotilaallisten yhteenottojen jalkoihin. Totalitaarisessa yhteiskunnassa konfliktitkin ovat totaalisia. Niissä mukana olevat ihmiset ovat kokonaan mukana, koska tappion riski on liian suuri.

Neuvostoliiton 2 miljoonasta juutalaisesta useat tuhannet haluavat länteen Suo-

men kautta. Maan yli 60 000 inkeriläisestä ehkä valtaosa haluaisi ainakin kokeilla Suomessa asumista nyt, kun heidät hyväksyttäisiin tänne paluumuuttajina. Virolaisistakin löytynee tuhansia Suomeen joko töihin tai asumaan haluavia. Venäläisten keskuudessa on uskonsa tai poliittisten mielipiteittensä vuoksi vainottuja sekä puhtaasti taloudellisista syistä lähtövalmiita henkilöitä tuntematon määrä.

Romaniasta on Suomeen jo tullut satoja ihmisiä, etenkin Transilvanian unkarilaisia, hakemaan turvapaikkaa. Heidän vainoaan ei Ceucescun vallan päättymisen vielä lopettanut. Suomi on heille riittävän kaukana, elintaso on korkea ja kansa etäistä sukua.

Länsimaisen kulttuurin rationalismi

Suomen kulttuurille leimalliset ajattelutavat ja aatteet ovat rationalismi, individualismi, luterilaisuus ja ns. länsimaiset arvot, jotka ovat nykyisin amerikkalaisvaiikutteisen maailmanlaajuisen yhtenäiskulttuuriin muovaamia.

Antiikin Kreikasta peräisin oleva rationalistinen ajattelutapa on ollut länsimaiden tieteen ja teknologian edellytyksenä. Tehokkuuden ja hyödyn tavoittelu ovat sille tunnusomaisia piirteitä. Eräs tehokkuuden ja hyödyn tavoittelun ilmentymä on ihmiskunnan kyky tuhota elinympäristönsä ympäristömyrkyillä ja muilla teknologian saavutuksillaan. Saman se voi tehdä myös, ja paljon nopeammin, turvallisuuden takaajakseen kehittämillään joukkotuhoaseilla. Järkevyys tekniikassa on kehittännyt järjenvastaisen lopputuloksen.

Kulttuurikonflikti voi syntyä ajattelutapojen erilaisuudesta. Kyseessä ei ole pelkkä uskontojen yhteentörmäys. Voidaan kysyä miten irratiionaalisiin voimiin ja taikuteen uskova henkilö voi yleensä ymmärtää ratiionaalista kulttuuria ja miten ratiionaalinen kulttuuri voi olla käännyttä-

mättä häntä. Suorituspainet, joita pitkälle kehittynyt länsimainen yhteiskunta asettaa, voivat olla liikaa muunlaiseen elämään tottuneille.

Toisaalta voidaan myös kysyä, onko Eurooppa koskaan kääntynyt kristinuskoon laajassa mitassa. Jonkinlaista rajallista kääntymistä tapahtui Frommin mukaan 1300- ja 1700- lukujen välisenä aikana. Ennen sitä ja sen jälkeen on hänen mielestään oikeampaa puhua erään ideologian omaksumisesta ja alistumisesta kirkon vaikutusvaltaan. Euroopan historia on kertomus valloituksista, riistosta, väkivallasta ja alistamisesta. Pakanuuden ajan jäänteinä esim. olympiakisoja vaalitaan kansalliskiihkon merkeissä (Fromm 1977, 164-165).

Neuvostoliitossa ja Euroopan entisissä sosialistisissa maissa dialektisesta ja historiallisesta materialismista on tullut uskonnon korvike sikäli, että uskonnon tavoin sekin pyrkii antamaan kaikenkattavan maailmanselityksen. Sillä on omat ”pyhät kirjoituksensa” ja poliittiseen valtaan yhdistynyt näiden ”oikea” tulkinta. Vähemmistökansojen ja poliittisesti toisinajattelevien vastarinta onkin paljolti nojautunut perinteisiin uskontoihin ja niistä peräisin oleviin arvoihin tehden sikäläisen kulttuurikonfliktin erityisen kiivaaksi.

Neuvostoliitosta ym. Itä-Euroopasta Suomeen muuttavat toisinajattelijat todennäköisesti suhtautuvat uskonasioihin paljon vakavammin kuin suomalaiset keskimäärin eikä Suomen maallistunut kulttuuri ehkä vastaa heidän odotuksiaan. Toisaalta myös ateistisen kasvatuksen saaneet muuttajat saattavat törmätä yhteen Suomen kulttuurin uskonnosta peräisin olevien arvojen kanssa.

Individualismi vs. kollektivismi

Siirtyminen maaseudun paikalliskulttuurista teolliseen organisaatiokulttuuriin

merkitsi myös siirtymää kollektivistisestä elämästä individualistiseen. Muuttoliike kaupunkeihin merkitsi perinteisten siteiden katkeamista. Perheet supistuivat ydinperheiksi. Yhteisön paras ei enää sanellut ihmisten pyrkimyksiä, vaan omat edut. Protestanttisuus painotti myös ihmisen henkilökohtaista vastuuta ja mahdollisuutta itsenäiseen rukoukseen yms. Katolisen kirkon holhoava ote ja papiston korostunut asema välimiehinä menetti merkityksensä.

Individualismilla eri maissa on nähty olevan merkittävä yhteys mm. korkean bruttokansantuotteen kanssa. Teollistuneet länsimaat ovat maailman individualistisimpia maita ja kehitysmaat kollektivistisimpia. Individualismi on myös yhteydessä ammatillisen liikkuvuuden, lehdistön vapauden, uskonnon yksityisyyden, ihmisten sisältäpäin ohjautuvuuden, yksityisten päämäärien, suoritusten painottamisen, itsekkyden, vähäisen kurin, välineellisten ihmissuhteiden ja yhteiskunnan suurten organisaatioiden kanssa (Triandis 1988, 60–90).

Kollektivismissa taas yksilöt ohjautuvat ulkoa päin tai traditiosta käsin, uskonto ja politiikka ovat ryhmäasioita, häpeä tai kasvojen menetys toimii sosiaalisena kontrollina, ihmissuhteet ovat päämäärä itsessään ja tavoitteet ovat ryhmän tavoitteita (Triandis 1988).

Individualismin hintana on yleensä vieraantuminen. Tämä taas voi johtaa kollektivististen joukkoliikkeiden syntyyn. Ne voivat olla esim. kiihkokansallisia tai johtajakeskeisiä liikkeitä kuten fasismi, jonka Fromm on osoittanut olleen reaktiota vieraantumiselle (Fromm 1976). Frommin mukaan vieraantunut ihminen kokee itsensä esineeksi, häneltä puuttuu kyky läheisyyteen ja rakastamiseen. Tämän puutteen vuoksi ihmisen tarve itsensä ylittämiseen panee hänet valitsemaan tuhoamisen ja vihan (Fromm 1971, 40–47).

Frommin mielestä myös yhteiskunta voi olla sairas. Hän päättelee yhteiskunnan sairauden mm. itsemurhien ja murhien määrästä sekä alkoholismien yleisyydestä ja muista joko itsetuhoa tai tuhoa ilmaisevista piirteistä yhteiskunnassa. Näiden tilastojen valossa Suomi ja monet muut ns. hyvinvointivaltioidet ovat maailman sairaimpia maita. Ihmisluonnon ja yhteiskunnan vaatimusten ollessa ristiriidassa yhteiskunta on sairas (Fromm 1971, 17–22).

Yhtenäiskulttuurin paineet

Maailman laajuinen yhtenäiskulttuuri on rakentunut korkean teknologian, maailmankaupan ja joukkotiedotusvälineiden varaan. Sen piirissä ovat kaikki teollistuneet länsimaat. Yhtenäiskulttuurista voidaan puhua siinä mielessä, että kehitys kaikissa näissä maissa kulkee eteenpäin teknologian ehdoin. Korkea teknologia tuotannon yleisenä muotona määrää koko kulttuurin. Teknologiaa ei voi enää hylätä, vaan sen tulee kehittyä yhä täydellisemmäksi. Kilpailun ja muiden yhteiskunnallisten lainalaisuuksien vuoksi näin tapahtuu väistämättömästi. Sosialistiset maat eivät ole koskaan muodostaneet todellista negaatiota kapitalismille, koska ne alusta asti tavoittelivat samaa teknologista järjestelmää ja samoja arvoja. Erimielisyys koski lähinnä vain tapoja, miten edetä onnen huipuksi luultuun korkeaan elintasoon.

Yksilotteinen kulttuuri perustuu teknologian ylivaltaan ja tuotteliaisuuteen sekä uusiin tukahduttaviin tarpeisiin. Teknologisen järjen herruus maailmassa merkitsee Marcusen mukaan kritiikin lamaanuttamista siinä määrin, että todelliset vaihtoehdot suljetaan ajattelusta ja kielestä ajattelun välineenä. Marcuse haluaisi yksilotteisen ajattelun tilalle ajattelua, joka perustuu tietoisuuteen tämän maailman tukahduttavasta tuotteliaisuudesta (Marcuse 1969, 200–250).

Suomen kulttuuri on nopeasti muuttumassa. Kansainvälisestä yhtenäiskulttuurista se on saanut uusia sanoja ja käsitteitä. Englannin kieli on erityisesti mainostajien ja koululaitoksen suosiossa. Se onkin tänne leviävän kulttuuri-imperialismin pääkieli, maailman johtavan ja taloudellisesti mahtavimman maan kieli.

Suomen kulttuuri menettää kansainvälisyyden paineissa omaleimaisuuttaan. Entiset arvot ja normit menettävät merkitystään. Vieraantuneisuus esineellistetyissä ihmissuhteissa ja ostetuissa elämyksissä voittaa alaa. Informaatiotulva pitää ihmiset aloillaan television tms. ääressä ja etäännyttää muista ihmisistä. Se myös antaa sisällön ja arvot elämälle ja ajatuksille. Käyttäytymismallitkin tulevat väkivalta-vihteestä tms.

Totaalinen eläminen maailmanlaajuisen järjestelmän ehdoin yksiuolotteisessa maailmassa, valvottuna nykyajan tehokkailla keinoilla, samaistuneena vallitseviin arvoihin, muodostaa konfliktin perinteisten arvojen kanssa. Järjestelmän puitteissa konflikteja voi olla paljonkin, mutta ne eivät yleensä ole järjestelmää vastaan, vaan noudattavat järjestelmän pelisääntöjä sekä pe-

ruspyrkimystä kilpailuun ja mahdollisimman suuren voiton kahmimiseen itselle.

Stalinin aikainen totalitarismi salaisine poliiseineen jätti vielä sisäisen vapauden, kun se ei pystynyt vakuuttamaan ihmisiä omista arvoistaan eikä valvomaan näiden vilpittömyyttä ajatusten tasolla. Yhtenäiskulttuuri ja kehityskultti puolestaan antavat arvot ja tarpeet, joita ihmiset luulevat todella haluavansa, koska se osaa vanhaa totalitarismia paremmin sulkea vaihtoehdot pois ajattelusta. Se ei tarvitse edes sensuuria, koska se vetoaa ihmisten omaan rationaaliseen ajatteluun yksiuolotteisen maailman puitteissa.

Muuttajien erilaiset arvot ja kilpailu suomalaisten kanssa voivat synnyttää konfliktiasenteita ja konfliktikäyttäytymistä. Kuitenkin ilman näitäkin jatkuvasti muuttuvassa vieraantuneessa konfliktijärjestelmässä maahanmuuttajat voivat helposti joutua syntipukin asemaan henkisen, taloudellisen tai muun pahoinvoinnin vuoksi. Sinänsä muuttajat eivät muodosta yhteiskunnan pääristiriitaa. Syntipukkiajat- telun vuoksi ristiriidat voidaan kuitenkin polarisoida niin, että muuttajien diskriminointi ym. on mahdollista.

Kirjallisuus

- Allardt, Erik:** Yhteiskuntamuoto ja kansallisvaltio. Teoksessa Allardt, Erik; Hall, Stuart; Wallerstein, Immanuel: Maailmankulttuurin äärellä. Jyväskylä 1988.
- Coser, Lewis A.:** The Functions of Social Conflict. Glencoe 1956.
- Dahrendorf, Ralf:** Class and Class Conflict in an Industrial Society. London 1959.
- Fromm, Erich:** Olla vai omistaa. Rauma 1977.
- Fromm, Erich:** Pako vapaudesta. Jyväskylä 1976.
- Fromm, Erich:** Terve yhteiskunta. Rauma 1971.
- Lenin, V.I.:** Itsemääräämisestä käydyin väittelyn yhteen vetoja.
- Lenin, V.I.:** Teokset 22. Petroskoi 1959.
- Marcuse, Herbert:** Yksiuolotteinen ihminen. Tapiola 1969.

- Suomi ja Euroopan talousalue.** Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdyntymiskehitykseen 13.3.1990.
- Suomi ja Euroopan talousalue.** Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdyntymiskehitykseen 13.3.1990.
- Triandis, Harry:** Collectivism v. Individualism: A reconceptualisation of a basic concept in cross-cultural social psychology. In: Verma, Gajendra K. and Bagley, Cristopher: Cross-Cultural Studies of Personality, Attitudes and Cognition, Hong Kong 1988.
- Wiberg, Håkan:** Rauhantutkimus ja konfliktitopia. Helsinki 1983.